

Történelem, kultúra, medialitás

Az utóbbi évek legjelentősebb kihívása az irodalomtudomány területén kétségkívül az önmagát kultúratudományként meghatározó új elméleti törekvések megjelenése volt. Ha az új diszciplína körvonalai némiképp elmosódtak is, annyi mindenképpen megállapítható, hogy olyan elméleteket foglal magában, amelyek a hermeneutika és a dekonstrukció nyelvközpontúságával szemben az irodalom materiális és kulturális kontextusára helyezik a hangsúlyt. A kultúratudomány legkülönbözőbb megközelítési módjaiban az esztétikum elveszti azt a központi helyet, amelyet mind a hermeneutikában, mind a dekonstrukcióban elfoglalt, s a kulturális és társadalmi mechanizmusok által létrehozott szimbolikus rendszerek egyik, de nem kitüntetett elemévé válik. Az irodalomtudomány szempontjából ez az orientáció többek között a szövegközpontú elemzésnek a történeti, ideológiai és materiális kontextusok tanulmányozásával szembeni háttérbe szorulásaként manifesztálódik. A kultúratudomány térhódítása Európa-szerte élénk diszkussziót váltott ki, s vált ki ma is. Nem utolsósorban azért, mert az új tudomány megjelenése az irodalomtudomány önmeghatározását is érinti. Minthogy a kultúratudomány olyan elméleti perspektívákat nyit meg, amelyek szakítani látszanak az irodalomtudománynak az utóbbi évtizedekben meghatározóvá vált értelmezői eljárásaival, joggal vetődik fel a kérdés, vajon az újabb tudomány az irodalomtudomány alternatívája, avagy kiegészítése-e.

A kultúratudomány egyik kiemelten fontos területe a medialitás kérdéseinek kutatása. Hogy a médium nem pusztán technikai eszköz, hanem az emberi érzékelést és gondolkodást, a kultúra egészét befolyásoló tényező, arra már Walter Benjamin vagy Marshall McLuhan tanulmányai ráirányították a figyelmet. Míg Benjamin médiumelméleti reflexiói a mozgókép térhódításával hozhatók szoros kapcsolatba, McLuhannak a Gutenberg-galaxis végét is bejelentő kutatásait jelentős mértékben motiválta a televíziózás elterjedése az 1960-as években. A médiumok történetére, a médiumok használatának kulturális összetevőire való elméleti reflexiónak a XX. század végén tapasztalható látványos megélénkülése háttérben az audiovizuális eszközök térhódítása mellett a számítógépes technika gyors fejlődése és az ezen a technikán alapuló kommunikációs módok és információátviteli eljárások térhódítása által kiváltott változások állnak. Mint azt McLuhan is megállapította, Gutenberg találmányának következményei csak akkor mérhetők fel teljes mértékben, amikor elhagyjuk a Gutenberg-galaxist, és a nyomtatott betű mellett alternatív kommunikációs módok is elképzelhetővé válnak.

Az új, kultúratudományi kérdésfeltevések és az irodalomelmélet ezekhez képest hagyományosnak nevezhető koncepciói közötti viszony problematikus volta ellenére annyi mindenképpen megállapítható, hogy a kultúra- és a médiatudomány felől érkező ösztönzések az utóbbi évtized nemzetközi irodalomtudományában (különösen a német nyelvű

és az angolszász szakirodalomban) igen termékenynek bizonyultak. A hazai irodalomtudományban a kultúratudomány jelentette kihívással való számvetési kísérlet első lépcsőfokának a Kulcsár Szabó Ernő és Szirák Péter szerkesztette *Történelem, kultúra, medialitás* című tanulmánykötet tekinthető. A kötet tanulmányainak nagyobb része a médiumelmélet és a kultúratudomány jelentős elméletalkotóinak egy-egy kiemelkedő művét mutatja be. Jóllehet a kultúratudománynak, különösen a medialitás kérdéseinek az utóbbi években tekintélyes nemzetközi szakirodalma van, a magyar olvasóközönség számára ennek eredményei, csakúgy, mint a kultúratudomány alapvető műveinek jelentős része, csak nehezen vagy egyáltalán nem hozzáférhető. E tanulmányoknak ezért mindenképpen nagy érdeme, hogy segítségükkel a magyar olvasó számos elméleti törekvéstről és eredményről első ízben tájékozódhat. A magyarországi recepció sajátosságának tekinthető, hogy a kultúra- és médiatudomány eredményei eleve a hermeneutikai elmélet közvetítésével jelennek meg az irodalomtudományban. A tanulmánykötet célkitűzése a kultúra- és médiatudományok eredményeinek feltérképezésében „nem valamiféle előfeltevésmentes, esszenciális »kivonatolás«” (Előszó, 11), hanem az elméleti perspektíváknak és eredményeknek a hermeneutikai irodalomértelmezés szempontjából való kritikus értékelése.

Hermeneutika és medialitás viszonya áll a középpontjában Kulcsár Szabó Ernőnek a kötetet nyitó *Költészettörténet és a mediális kultúrtechnikák* című tanulmányának. A Friedrich Kittler mediálarcheológiai elméletéből kiinduló, de azt hatástörténeti fenntartásokkal kezelő és a hermeneutikai szövegértés szempontjából korrigáló Kulcsár Szabó Ernő Paul Valéry és Gottfried Benn poétikáját elemezve mutatja be a mediálarcheológiának a modern költészettörténet szempontjából megmutatkozó relevanciáját. A szöveg nyelvi materialitásának Valéry és Benn mediális poetológiájában tetten érhető reflektáltságának felmutatása mellett a tanulmány a kultúratudományi megközelítésmódnak a XX. századi magyar költészet tanulmányozásában való fontosságára is rámutat: „Az így nyerhető kultúrtechnikai horizont nagyban segítségül jöhet tehát egy olyan költészettörténeti kérdészmódnak, amelynek a Mallarmétól Valéryig, Hofmannsthaltól Bennig és Babbitól József Attiláig a gondolat fennhatóságát fölfüggesztő nyelviségre, az isteni képmás humanideológiai hagyományának megrendülésére és a dolgok mértékül vett ember antropológiai premisszáinak széthullására kell magyarázatot adnia.” (27.) Mint azt a tanulmány végén Kittler hermeneutikaértelmezésének szellemes visszafordítása is jelzi, Kulcsár Szabó Ernő programadónak is tekinthető tanulmánya a kultúra- és médiatudomány belátásainak a hermeneutikába való integrálását tűzi ki a további kutatások céljául.

A *Történelem, kultúra, medialitás* című kötetben három tanulmány foglalkozik a történelem elméleti konstrukciójának kérdéseivel. Hansági Ágnes Reinhard Koselleck történelemkoncepcióját elemzi, a szerző – azóta magyarul is megjelent – *Idősikok* című könyvét állítva a középpontba. Hansági Ágnes igen szerencsésen a hazánkban már nagy ismertségre szert tett Hayden White elméletével ütköztetve mutat rá Koselleck történelemkoncepciójának fő vonásaira és radikális voltára. Az informatív tanulmány az *Idősikok* időkoncepciójának elemzésén túl arra is rámutat, hogy a Gadamer filozófiai hermeneutikáján iskolázott német tudós történetiségfogalma hogyan fordul szembe Gadamer filozófiai hermeneutikájával, amikor a historikának a hermeneutikától való különállása mellett foglal állást. Az irodalomtudós szempontjából különösen tanulságos lehet e szembenállásnak a történeti és irodalomelméleti értelmezési módban megmutatkozó különbsége, nevezetesen az a belátás, hogy a történettudomány a nyelvi közvetítettség felismerése ellenére is a dolog megragadására tett kísérlet marad. Szirák Péter írása a Jörn Rüsen és

bielefeldi kutatócsoportja által a kultúratudományban megnyitott perspektívákat taglalja. A hermeneutikai probléma itt az idegen kultúra másságának megértésében jelentkezik. Rüssen és munkatársai ugyanis a kultúratudomány feladatát a kultúrák sokfélesége és a kultúrák közötti kapcsolat elkerülhetetlen volta által felvetett feszültség kezelésében jelölik meg. Mint azt Szirák Péter kiemeli, Rüssen kultúratudomány-konceptiójának alapját az az álláspont képezi, miszerint a sajátnak a másik másságában való megjelenítése által a kultúratudomány hozzájárulhat a kultúrák közötti konfliktusok megelőzéséhez. Menyhért Anna tanulmánya a kilencvenes években már hazánkban is jelentős visszhangot kapott újhistorizmus történelemszemléletét boncolgatja. Menyhért Anna Stephen Greenblatt két újabb könyvéről szólva a *Shakespearean Negotiations* és a *Hamlet in Purgatory* című művekből kihámozható hermeneutikát összevetve mutatja be a 2001-ben megjelent Hamlet-könyv újdonságait, melyek közül a legjelentősebbnek az mutatkozik, hogy ebben „a halottak megszólításán keresztül megszólított történelem a saját magához, saját magáról, saját történetiségéről való regényes beszéd alkalmát is megteremti” (95.).

A történetiség kérdése mint az esztétikai értékítélet időfüggésének problémája jelenik meg Szegedy-Maszák Mihály *Hatástörténet és érték(elés)* című esszéjében, amelyben egy a filmtörténetből vett igen izgalmas esettörténetet, Buster Keaton művészi pályáját vizsgálva a kortársi megítélés és az utókor értékítéletei közötti ellentmondásos viszonyt teszi elemzés tárgyává. A részletesen tárgyalt példa nemcsak az esztétikai értékelés történeti voltára világít rá plasztikusan, de arra is példát ad, milyen gyümölcsöző lehet különböző művészeti ágak tanulmányozása. Mint arra a szerző felhívja a figyelmet, annak ellenére, hogy az esettörténet értékelésekor számolnunk kell a filmipar sajátosságaival is, „Keaton tevékenységének hatástörténete olyan kérdéseket vet föl, amelyeket bármely műalkotásra lehet vonatkoztatni”. (231.)

A medialitás szűkebb értelemben vett problematikáját előtérbe állító tanulmányok tematikus skálája az ókortól napjainkig, a kérdéskör kutatóinak klasszikusaitól, Havelocktól, Ongtól és McLuhantól Luhmannig és Derridáig terjed. Simon Attila *Szóbeliség és írásbeliség az archaikus és klasszikus görögység világában* című írása Eric Havelock elméletének kultúratudományi összefüggéseit ismerteti. A szerző világosan és jól áttekinthetően összegzi a médiumok történetében igen fontos korszakra vonatkozó elmélet főbb pontjait, és – Jan és Aleida Assmann Havelock elméletével szembeni kritikáját is kamatoztatva – a vitatható kérdéseket. Havelock híres *Előszavából* magyar fordítás is készült, ennek lelőhelyét, a Nyíri Kristóf szerkesztette *Szóbeliség – írásbeliség* című kötetet, mely Havelock előszava mellett további, a medialitás kérdései tekintetében érdekes írásokat is tartalmaz, mindenképpen szerencsés lett volna feltüntetni. Oláh Szabolcs tanulmánya Walter J. Ongnak a mediális reflexió történetében úttörő jelentőségű munkásságát mutatja be. Hermeneutika és medialitás viszonyát a középpontba állítva Oláh Szabolcs arra tesz kísérletet, hogy Ong módszerének hermeneutikai alapjait tárja fel. Ezen túlmenően Ong munkásságát a nagy jelentőségű könyvei megjelenése óta eltelt időben bekövetkezett technikai és mediális változásokkal, a számítógépes technikán alapuló kommunikáció és a hipertextus lehetőségeivel is szembeállítja. A tanulmány középpontjában Ong *Szóbeliség és írásbeliség* című könyve áll, de Oláh részletesen szól a tudós nagy hatású, csaknem fél évszázadon át megkérdőjelezhetetlen megállapításokat tartalmazó Ramus-könyvéről is. Két tanulmány foglalkozik a kötetben a „Gutenberg-galaxis” és a „globális falu” fogalmait megalkotó Marshall McLuhan médiaelméletével. Bednancics Gábor és Bengi László McLuhan *Understanding media* című könyvét mutatja be, míg Fodor Péter a *Gutenberg-ga-*

laxist. Ez utóbbi mű immár magyarul is olvasható, ami azért is öröndetes, mert McLuhan jelentősége – a módszerét és tételeinek olykor túlzó voltát ért minden kritika ellenére – megkérdőjelezhetetlen.

Szintén két tanulmány szól a médiaelmélet egyik legbefolyásosabb ma élő képviselőjéről, Friedrich Kittlerről, akinek a szellemtudományokból a szellemet kiűzni törekvő antihermeneutikus megközelítésmódja hazájában komoly viták forrásává vált. Hogy Kittler eredményei a hermeneutika értelmezői eljárásait is gazdagítani tudják, arra a kötetben Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya mutat rá. Mesterházy Balázs az *Aufschreibesysteme 1800 / 1900* című, Németországban már több kiadást megért könyv alapján az 1800 körüli lejegyzőrendszer működését ismerteti, Lőrincz Csongor pedig a *Grammophon Film Typewriter* című könyvet elemezve az 1900 körüli lejegyzőrendszer sajátosságait írja le. A médiumokra való kortárs elméleti reflexió további kiemelkedő alakjait mutatják be Varga Tünde, Kelemen Pál, Kékesi Zoltán, Kulcsár Szabó Zoltán, Molnár Gábor Tamás és Bónus Tibor írásai. Varga Tünde tanulmánya W. J. T. Mitchell *Picture Theory* című, az angolszász nyelvterületen a témakörben klasszikusnak számító könyvét ismerteti. Mitchell, aki a „képi fordulat” az utóbbi években nagy karriert befutott fogalmának megalkotója, egy a képi fordulat utáni képelmélet körvonalait vázolta fel. Varga Tünde ennek az elméletnek főbb vonásait és kulcsfogalmait – mindenekelőtt a metakép és a képszöveg fogalmát – világitja meg. A luhmanni rendszerelmélet elmélyült tanulmányozásáról tanúskodik Kelemen Pál Niklas Luhmann médiaelméletéről szóló tanulmánya. A rendszerelmélet médiumelméletét rekonstruálva és értelmezve Kelemen Pál írásában Luhmann médiumelméletét nemcsak Gadamer és Habermas teoretikus álláspontjának koordináta-rendszerében helyezi el, de a derridai dekonstrukcióval való viszonyára is reflektál. Kékesi Zoltán Karlheinz Stierle *Ästhetische Rationalität* című tanulmánykötetének gazdag gondolatosságát összefoglaló írásában a hermeneutikai kérdésirány szempontjából különösen fontosnak mutatkozik Stierle Jauss-szal és Gadamerrel folytatott polémiájának értelmezése, de tanulságosak az Iserrel vagy Schlafferrel való összevetések is. Kulcsár Szabó Zoltán a Hans Ulrich Gumbrecht és K. Ludwig Pfeiffer szerkesztette *Die Materialität der Kommunikation* című igen gazdag tanulmánykötet írásait taglalja, majd részletesen elemzi Pfeiffer médiaelméletét. Kulcsár Szabó Zoltán írását különösen érdekessé teszi, hogy az irodalomtudomány institucionális szerveződésére is rákérdez. Molnár Gábor Tamás Umberto Eco írásai nyomán a tömegkultúra problémájára irányítja a figyelmet. Végül Bónus Tibor írása Derrida *Mal d'archive* című könyvét ismerteti. Habár a kötet több tanulmánya (Kelemen Pál, Kulcsár Szabó Zoltán) is említi Derridát vagy Paul de Man mint viszonyítási pontot, a kötetben mégis ez az egyetlen írás, amely a dekonstrukcióval foglalkozik, ami némi hiányérzetet hagyhat hátra az olvasóban, különösen, mert a *Grammatológiában* a könyv végét bejelentő Derrida munkássága a médiumváltással kapcsolatban számos érdekes kérdés felvetésére adna lehetőséget.

A tanulmányok által felölelt tematika sokrétűségéből következően a kötet nem törekedhet arra, hogy a kultúra, a történetiség és a medialitás elméleteinek teljes palettáját bemutatassa. A mediális reflexió tekintetében Walter Benjamin korai reflexiói, a virtuális valóság teoretikusai (Virilio, Baudrillard), a medialitás kutatását az antropológiával összekapcsoló Albrecht Koschorke vagy Murray Kriegernek az esztétikum más szimbolikus rendszerektől való különbségének megértésében sok szempontból kiaknázható elmélete számíthatnának érdeklődésre. A tanulmányokban exponált kérdésfeltevéseknek a hermeneutikai szövegelemzésben való produktívításáról a kötet megjelenése óta eltelt rövid

időben számos, a kultúratudomány és a mediális reflexió elméleti eredményeit is kama-
toztató publikáció megjelenése tett tanúbizonyságot. A tanulmánykötet kétségbevonha-
tlan jelentősége, hogy a kultúratudomány kérdésfelvetéseit a hazai irodalomtudomány
számára az európai diszkusszióval egy időben teszi hozzáférhetővé.

(Szerkesztette Kulcsár Szabó Ernő és Szirák Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 2003, 339 lap,
1900 Ft)

LACZHÁZI GYULA

Régi Magyar Költők Tára, XVI. század, 12. kötet
Illyefalvi István, Cserényi Mihály, Csáktornyai Mátyás, Póli István,
Beythe István, Baranyai Decsi János, Ceglédi Nyíri János, Munkácsi János
és ismeretlen szerzők históriái, Telegdy Kata verses levele,
Fortuna sorsvetőkönyv, naptárversek. 1587–1600

Több, mint egy és negyedszázada annak, hogy a *Régi Magyar Költők Tára* sorozatának el-
ső kötete megjelent. A sorozat a legjobb értelemben vett pozitívizmus jegyében fogant: a
kutatás, az oktatás és a művelt nagyközönség számára kívánták hozzáférhetővé tenni a
teljes régi magyar költészetet, a nagy magyar klasszikusok kritikai kiadásai mellett az
RMKT-ban közrebocsátva az egyéb költők összes műveinek kritikai igényteljén sajtó alá
rendezett szövegét. Igaz, a XVI. századi sorozat történetében volt vagy jó fél évszázadnyi
kényszerszünet, s a folytatás, az „új folyam” első, a sorozaton belül a 9. számú kötete ez-
előtt tizennégy évvel jelent meg. Már e tizennégy év alatt is sokat változott a világ, s míg
a XIX. század végén a tudományos igényű nyomtatott kiadásban való közzététel számí-
tott a létező legkorszerűbb publikációs eljárásnak, 2004-ben a sorozat 12. kötetét sajtó alá
rendező Orlovsky Géza arról ír előszavában, hogy a „hagyományos papírkötetek mel-
lett [...] minden bizonnyal elkészül a régi magyar verses szövegek minden szövegforrás-
ra kiterjedő, digitalizált faksimilékkel kiegészített, hálózaton is hozzáférhető elektroni-
ka verziója is” (8.).

Az internet korában nem könnyű a hagyományos filológus helyzete. Ma már nemcsak
az egyetemi hallgatók kezdik azzal a felkészülésüket egy-egy szemináriumi dolgozatra
vagy vizsgára, hogy rákeresnek a témára valamelyik népszerű online keresőben (ez ma
általában a Google: <http://www.google.co.hu/>), hanem neves kutatókkal is előfordul,
hogy vagy itt indítják filológiai kutatásaikat, vagy legalábbis az interneten is utánané-
znek a témának. Papírkönyvet sajtó alá rendezni ma tehát – egyrészt – azt jelenti, hogy a
sajtó alá rendező a minimálisra csökkenti a potenciális felhasználók táborát.

Másrészt – persze – egy új RMKT-kötet megjelenése még mindig ünnep. Átmeneti kor-
ban élünk, amikor az RMKT-kiadás még mindig kettős garanciával bír: a sorozat garan-
tálja a szerkesztő megbízhatóságát, szakmai hozzáértését, és viszont. A papírkötet azon-
ban – hiába a ma már nagyon kedvezőnek számító 3 200 forintos fogyasztó ár – nem
juthat el mindenkihez, no és persze befejezett, lezárt, tovább már nem javítható, nem kor-
rigálható. Orlovsky nagyon helyesen nem is akar lemondani a továbbfejlesztés lehetőségé-